Acta Baltico-Slavica

Acta Baltico-Slavica, 46
Warszawa 2022

Article No. 2678
DOI: 10.11649/abs.2678
Citation: Bleizgienė, R. (2022). Od idei do osobistej historii (J. Tabor, Tłum.). *Acta Baltico-Slavica*, *46*, Article 2678. https://doi.org/10.11649/abs.2678

Ramunė Bleizgienė
Instytut Literatury Litewskiej i Folkloru
Wilno
rbleizgiene@gmail.com
http://orcid.org/0000-0003-4207-3550

Od idei do osobistej historii

R e c e n z j a

Olga Mastianica, *Bajorija lietuvių tautiniame projekte (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, 198 ss.

Mečislovas Davainis-Silvestraitis, *Dienoraštis: 1904–1912: Bibliotheca Archivi Lituanici 11*, red. Olga Mastianica-Stankevič, Jurgita Venckienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020, 287 ss.

W niniejszej recenzji przedstawione i omówione zostaną dwie ściśle ze sobą powiązane książki. W monografii Olgi Mastianicy zatytułowanej *Bajorija lietuvių tautiniame projekte (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)* [Szlachta w litewskim projekcie narodowym (na przełomie XIX i XX wieku)] (Mastianica, 2016) analizowane są rozmaite pomysły włączenia szlachty w wizję nowoczesnego państwa litewskiego, tworzone, propagowane i dyskutowane w okresie litewskiego odrodzenia narodowego –

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2022.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

od momentu ukazania się pierwszego nielegalnego litewskiego czasopisma „Aušra" („Auszra" [„Jutrzenka"], 1883–1886) aż do wybuchu I wojny światowej. Jednym z ważniejszych etapów tego procesu było utworzenie w Wilnie w 1908 roku czasopisma „Litwa" (1908–1914), którego głównym odbiorcą była polskojęzyczna litewska szlachta. Redaktorem pisma został Mieczysław Dowojna-Sylwestrowicz (Mečislovas Davainis-Silvestraitis, 1849–1919), szlachcic, który w działalność litewskiego ruchu narodowego zaangażował się jeszcze w drugiej połowie XIX wieku i na swoim przykładzie chciał udowodnić, że możliwe jest ponowne „zlitewszczenie" polskojęzycznej szlachty. We wspomnianej monografii dziennik Dowojny-Sylwestrowicza, jego korespondencja z działaczami społecznymi i ważnymi postaciami kultury stanowią ważne źródło informacji dotyczących wielu istotnych dla litewskiego ruchu narodowego wydarzeń oraz determinujących je czynników ideologicznych. W ten sposób opracowany przez Olgę Mastianicę-Stankevič i Jurgitę Venckienė *Dziennik* Dowojny-Sylwestrowicza (Davainis-Silvestraitis, 2020), opatrzony słowem wstępnym redaktorek, stał się dostępny dla wszystkich, nie tylko zainteresowanych biografią tego ważnego działacza społecznego, ale także dla tych, którzy problem szlachty i litewskiego ruchu narodowego próbują zrozumieć, patrząc „od wewnątrz", to znaczy z perspektywy konkretnej osoby będącej uczestnikiem tych procesów. Monografia tworzy bardzo ważny kontekst, przybliżający okoliczności przedstawiane w prowadzonym przez Dowojnę-Sylwestrowicza dzienniku, pomagający zrozumieć poglądy samego autora, pozycję, którą obiera i której broni, oraz czynniki wpływające na jej zmianę. Dziennik zaś nadaje żywego charakteru opisywanym w monografii faktom historycznym, dyskusjom i sporom światopoglądowym.

Monografia Mastianicy stanowi pierwszy skrupulatnie przeprowadzony przegląd (od roku 1883 do 1914) ukazujący ewolucję idei: jak włączyć – i czy w ogóle – litewską szlachtę w działalność ruchu narodowego, jakie miejsce powinna ona w nim zająć i w jakich warunkach mogłaby się stać integralną częścią litewskiego społeczeństwa. Jak na solidną publikację naukową przystało, analiza uwzględnia wcześniejsze badania tej kwestii, prowadzone zarówno na Litwie, jak i za granicą; autorka przygląda się rozmaitym ujęciom, niekiedy bardzo rozbieżnym, badaczy zajmujących się tym tematem od końca XIX wieku po dzień dzisiejszy. Warto podkreślić, że zagadnienie włączenia szlachty w litewski projekt narodowy przedstawiane jest tu w kontekście rozwoju nacjonalizmów Europy Wschodniej i Środkowej, choć być może nieco szerzej mogłyby zostać omówione projekty integracji szlachty, proponowane w krajach sąsiednich, ich podobieństwa i różnice w porównaniu z litewskim spojrzeniem na to zagadnienie.

Monografia dzieli się niejako na dwie części: w pierwszej omówione zostają ogólne tendencje w podejściu do problemu szlachty, rekonstruowane na podstawie wydawanej pod koniec XIX i na początku XX wieku nielegalnej litewskiej prasy. Dalej autorka skupia się na programach poszczególnych partii politycznych i wyłaniających

się z nich konstatacjach. Odnajduje je w czasopismach o różnych orientacjach światopoglądowych oraz w korespondencji rozmaitych postaci. Z kolei druga część monografii poświęcona jest analizie „Litwy" – wspomnianego już polskojęzycznego pisma skierowanego do szlachty. Tutaj przedstawione zostają wyłaniające się z artykułów publikowanych na kartach czasopisma różne opinie na temat „przywrócenia" szlachty litewskiemu społeczeństwu, stosunku do polskiego ruchu narodowego, relacji z krajowcami, poruszone też są w pewnym stopniu poboczne wątki związane z tematem monografii, takie jak kwestia mieszkańców Wileńszczyzny czy związki z białoruskim ruchem narodowym. Dodatkowy rozdział zamieszczony na końcu pracy, poświęcony relacjom „Litwy" i białoruskiego ruchu nacjonalistycznego, poszerza granice badania, jako że oddala się od problematyki samej szlachty. Widać też wyraźnie, że łamy „Litwy" były polem do dyskusji dla różnych grup narodowościowych, ponieważ – jak wskazuje analiza – kwestia Białorusinów była tam nie mniej istotna niż kwestia szlachty.

Przedstawiona w monografii „sprawa szlachty" była wieloaspektowa. Obejmowała zajmowane na różnych etapach funkcjonowania ruchu narodowego i w różnych środowiskach politycznych stanowiska dotyczące języka litewskiego, to znaczy – czy włączająca się w ruch narodowy szlachta powinna się uczyć litewskiego i używać go także w domach. Jak podkreśla autorka, politycy o poglądach prawicowych (narodowi demokraci, chadecja) zagadnienia języka litewskiego traktowali jako priorytetowe, z kolei lewica (przedstawiciele Litewskiej Partii Demokratycznej) nie przywiązywała do tego tak wielkiej wagi. „Sprawa szlachty" związana była także z rozważaniami, co zrobić z tworzoną na Litwie polskojęzyczną literaturą, czy uznawać ją za część swojej literatury. Wymagała ona zajęcia pozycji również w temacie (nie)eskalowanego konfliktu pomiędzy różnymi warstwami społecznymi i zaproponowania rozmaitych wariantów jego rozwiązania. By wesprzeć kwestię „przywrócenia" szlachty, korzystano także z niezwykle popularnego w tym czasie projektu nowoczesnej litewskiej rodziny, rozważano różne jego modele.

Dla uzasadnienia konkretnych idei włączenia szlachty w litewskie społeczeństwo proponowano też rozmaite interpretacje samego zjawiska polonizacji szlachty, rzucające inne światło na znane fakty historyczne. Jak pokazuje to badanie (choć sama autorka tego wątku zbyt mocno nie eksponuje), wybierany dyskurs historyczny miał ogromne znaczenie dla określenia możliwych form państwowości. Napisane w omawianym okresie pierwsze historie Litwy mogą być postrzegane jako konkurujące ze sobą narracje historyczne. Widać wyraźnie, że sposób interpretacji faktów historycznych (np. aktu unii horodelskiej) zależał od wizji przyszłej Litwy i jej społeczeństwa. Dlatego też „prawdziwy Litwin" w rozważaniach Kazimierasa Pakalniškisa to taki, który zna i uznaje proponowaną przez niego wersję historii.

Ciekawe jest to, że wspólne wyznanie (katolicyzm) nie pojawia się w tych dyskusjach jako fundament integracji różnych grup społecznych. Tylko u Pakalniškisa,

reprezentanta chrześcijańskich demokratów, w definicjach narodu na pierwszy plan wysuwa się jedna religia. Z kolei Dowojna-Sylwestrowicz nie uważał, żeby wyznanie mogło pomóc w określeniu, czy jest się Litwinem. Wręcz przeciwnie, autor postrzegał je jako przeszkodę, utrudniającą Litwinom odróżnienie się od Polaków. W wielu przypadkach chrześcijaństwo utożsamiane jest z polonizacją Litwy.

Litewska inteligencja, którą w przeważającej części stanowili wywodzący się z chłopstwa wykształceni mężczyźni, modelując różnego rodzaju programy nowoczesnego nacjonalizmu, w taki czy inny sposób musiała się odnieść także do możliwości włączenia się litewskiej szlachty w ruch narodowy i stania się częścią nowoczesnego narodu litewskiego. Proces ten postrzegany jest jako odwrotny wobec dotychczasowych rozważań nad „narodowością". Brigita Speičytė opisała, jak w połowie XIX wieku zmienia się definicja tożsamości narodowej/politycznej, gdy próbuje się w nią inkorporować nowy podmiot – chłopów (Speičytė, 2016). Zdaniem badaczki funkcjonująca do tej pory charakterystyka tożsamości była „sieciowa" – człowiek należał do społeczności nie bezpośrednio, tylko poprzez związki hierarchicznie. W połowie XIX wieku dominuje tożsamość terytorialno-obywatelska, kiedy to utożsamienie dotyczy jednostek terytorialnych dawnej Rzeczpospolitej, którą próbuje się odtworzyć. Dawne terytorium państwa pojmowane jest jako przestrzeń działań politycznych.

Pod koniec XIX wieku i na początku wieku XX, w związku z rozwojem nowoczesnego chłopskiego nacjonalizmu, kierunek dyskusji radykalnie się zmienia. W monografii Mastianicy opisany zostaje proces odwrotny – wywodząca się z chłopstwa inteligencja przyjmuje tu rolę wiodącą i staje się tym członkiem decydującym, który w projekt nowoczesnego nacjonalizmu usiłuje włączyć szlachtę, do tej pory jako jedyną uznawaną za podmiot polityczny. Tak więc w nowoczesnych egalitarnych społeczeństwach, jakim próbuje stać się Litwa, w społeczność formowaną na zasadzie równych praw należało „wkomponować" osoby, u których historycznie uwarunkowane doświadczenia wytworzyły inny związek z narodem. Dlatego też propozycje, co zrobić ze szlachtą, miały bezpośredni wpływ także na określenie tego, kim jesteśmy „my", nowy podmiot polityczny.

Chociaż Olga Mastianica-Stankevič stosuje analizę dyskursu krytycznego, uznawaną za metodę lingwistycznego badania tekstów politycznych, to czyni do momentu, w którym przechodzi do omawiania czasopisma „Litwa", kiedy to w polu widzenia właściwie nie pojawia się kwestia adresata tych tekstów. Uwzględniając zaś, do kogo skierowane były teksty i utwory odnoszące się do problemu szlachty, łatwiej byłoby wyeksponować specyfikę dyskusji – czy ma ona charakter wewnętrzny, gdy zagadnienie przedstawione zostaje chłopskim odbiorcom, czy zewnętrzny, gdy w dyskusję włączana jest także sama szlachta, czy zorientowana jest na przedstawicieli polskiego ruchu narodowego, w konsekwencji różniły się także używane argumenty.

Wydaje się, że publikowane w piśmie „Aušra" teksty przeznaczone były głównie dla wywodzących się z chłopstwa Litwinów i miały przekonać ich, że szlachta może

być częścią projektowanego dopiero litewskiego społeczeństwa. Wypowiedziane na łamach „Aušry" stwierdzenia, że chłopi i szlachta nie różnią się od siebie, ponieważ łączy ich ta sama krew, miały na celu przede wszystkim zachęcenie młodej litewskiej inteligencji chłopskiego pochodzenia, by przełamała bariery społeczne i dostrzegła, ile ją łączy z grupą, którą próbowano inkorporować. Dowodem na to, że zapoczątkowane przez „Aušrę" dyskusje zorientowane były w pierwszej kolejności na chłopskich odbiorców, byłby fakt, że w tekstach wielokrotnie podkreślano, iż litewska szlachta sama zabiegała o zniesienie pańszczyzny. Kwestia pańszczyzny niewątpliwie była znacznie bardziej aktualna dla chłopów niż dla szlachty. Dlatego też próby te miały na celu zmniejszenie podejrzliwości wśród chłopstwa, by zapobiec konfliktowi pomiędzy dwiema grupami społecznymi, ponieważ według Basanavičiusa Litwini pamiętali jeszcze czasy pańszczyzny, kiedy to wiele wsi i wiosek zostało wyniszczonych. Jeszcze w 1910 roku Janulaitis pisał o różnicach nie do pokonania pomiędzy chłopami i szlachtą, jako że dla szlachcica chłop zawsze będzie „innym", a chłopi z kolei nie zapomną doświadczenia pańszczyzny.

Można więc powiedzieć, że dyskusje na temat roli szlachty miały przede wszystkim charakter wewnętrzny i ich zadaniem było przekonywanie, przedstawianie argumentów, dlaczego szlachta potrzebna jest ruchowi narodowemu. Projekt ten opierał się na ideologii etnolingwistycznej i pod względem pochodzenia uznawał szlachtę za litewską, tylko „powierzchownie", tzn. przez język, spolonizowaną i w związku z tym mogącą w łatwy sposób wrócić do swoich historycznych korzeni (w zamieszczanych na łamach „Litwy" dyskusjach dotyczących mieszkańców Wilna i jego okolic pojawiały się opinie, że tamtejsi Litwini „zruszczyli się" tylko powierzchownie). Właśnie ten „wewnętrzny" charakter dyskusji najprawdopodobniej zdeterminował fakt, że – jak pisze Mastianica: „większość współpracowników pisma unikała otwartego formułowania wymagań wobec szlachty" (Mastianica, 2016, s. 32, tłum. Joanna Tabor), jako że ta ostatnia nie była jeszcze w tym czasie właściwym adresatem tej dyskusji.

Chociaż Mastianica nie pisze, czy autorzy o określonym pochodzeniu wybierali takie czy inne argumenty, można jednak przypuszczać, że Dowojna-Sylwestrowicz, kreśląc kierunki włączenia szlachty w litewski projekt narodowy, nieprzypadkowo twierdził, iż szlachta mogłaby w nim pełnić rolę wiodącą. Prawdopodobnie osoba szlacheckiego pochodzenia dużo więcej wiedziała o samoświadomości ówczesnej szlachty, odwołującej się do konceptu historycznej tożsamości obywatelskiej. Taki pomysł „dopełnienia" nowoczesnego litewskiego nacjonalizmu ma cechy wspólne z funkcjonującym w owym czasie modelem tożsamości propagowanym przez szlachtę określaną jako krajowcy/konserwatyści/tradycjonaliści. Jak podkreślają Rimantas Miknys i Darius Staliūnas, to właśnie tak identyfikująca się szlachta była zdania, że liderami społeczeństwa są „panowie", a taki hierarchiczny podział uważano za odziedziczony po społeczeństwie historycznej Litwy (Miknys & Staliūnas, 2013,

s. 179). Można więc sądzić, że Dowojna-Sylwestrowicz, używając tego argumentu, mógł orientować się na tę część szlachty.

Inny pomysł włączenia szlachty w etnolingwistyczny ruch litewski, jak pokazuje monografia, opierał się na nowoczesnym światopoglądzie, wedle którego zaleca się zaniechanie wartościowania ludzi według ich przynależności do takiej czy innej grupy społecznej. Jednostka, wedle proponowanego przez chrześcijańskich demokratów projektu, ma być oceniana za swoje wykształcenie i posiadane wartości ogólnoludzkie. Trzeba jednak zwrócić uwagę, że w tym projekcie wymagania stawiane są nie tylko szlachcie, ale także Litwinom wywodzącym się z chłopstwa. Chcąc dorównać hrabiom czy książętom, osoba chłopskiego pochodzenia powinna być wykształcona, mądra i sprawiedliwa. Pokazuje to ścisłą korelację stosowanych konceptów i ich znaczeń. Opisane przez Mastianicę tendencje modernizacyjne potwierdzają też rozpoznanie Brigity Speičytė, że już w połowie XIX wieku umacnia się znaczenie indywidualizmu w tożsamości społecznej. Dowartościowanie jednostki jako metoda na pokonanie różnic społecznych wynikało z ówczesnych uwarunkowań historycznych: ze stopniowym zanikaniem podziałów feudalnych, a także z powstawaniem nowej grupy społecznej – inteligencji. Ten nowy podmiot mógł stać się czynnikiem jednoczącym różne grupy. Jednocześnie ów nowoczesny projekt mógł pozwolić szlachcie wcielić w życie jej „historyczny" cel – po wejściu w szeregi inteligencji przewodzić ruchowi narodowemu. Jak pokazuje historia, do grupy litewskiej inteligencji najłatwiej przyłączały się osoby wywodzące się z drobnej szlachty, takie jak literaci: Gabrielė Petkevičaitė, siostry Sofija i Marija Ivanauskaitė, Marija Pečkauskaitė czy Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis. W 1911 roku w opublikowanej na łamach gazety „Viltis" [„Nadzieja"] reklamie polskojęzycznego pisma „Litwa" przedstawiane jest ono jako skierowane do inteligencji. Wydaje się więc, że przynajmniej w litewskim kontekście na początku XX wieku w dyskursie dominującym w środowiskach chrześcijańskich szlachta, wedle proponowanego przez chadecję modelu integracji, była już inteligencją, to znaczy „wkomponowana" została w tę nową grupę społeczną, przynajmniej domyślnie.

Choć w monografii w trakcie analizowania ewolucji projektu integracji szlachty wciąż przewijają się pojęcia: *naród* [*tauta*], *Litwa* [*Lietuva*], *Litwin* [*lietuvis*], *Polak* [*lenkas*] oraz określenia pochodzące od tych słów, trzeba jednak przyznać, że nieco zbyt mało uwagi poświęcone zostaje na wyjaśnienie, jakie treści kryją się na przykład pod etnonimem *Litwa* pod koniec XIX wieku, czy znaczenie słowa *Litwin* u schyłku XIX stulecia i pod koniec I wojny światowej różniło się, czy było takie samo. Na przykład w artykule Pakalniškisa z 1893 roku wyraźnie przeciwstawione zostają pojęcia *ojczyzny/Polszy* i *Litwy,* co wskazywałoby na zawartość używanego w tekście określenia *ojczyzna.* Jak zauważa Speičytė, w połowie XIX wieku słowo *ojczyzna* (lub litewskie *tėvynė*) używane jest jako synonim dla etnonimu *Polska* [*Lenkija*], oba te terminy wskazywały na wspólne państwo, stanowiące podstawę dla etnonimu *Polak*

[*lenkas*], oraz historyczną tożsamość obywatelską szlachty/Polaków. I oto w nowym litewskim etnolingwistycznym projekcie *Litwa* nie należy już do tego politycznego organizmu, ponieważ – rezygnując z historycznego dziedzictwa – projektowana była ona w granicach etnograficznych. Dlatego przeciwstawienie *ojczyzny* i *Litwy* wyraża opozycję pomiędzy historycznym a nowoczesnym pojmowaniem państwowości.

Warto zwrócić uwagę również na używane przez Konstancję Skirmuntt (Konstancija Skirmuntaitė) pojęcie *patriota* [*patriotas*], które odróżnia ona od określenia *nacjonalista* [*nacionalistas*]. Ten podział również może mieć swoje źródła w obywatelskiej samoświadomości szlachty. W połowie XIX wieku, według terytorialnej definicji tożsamości, pojęcia *patriota* i *Polak* korespondowały ze sferą wspólnego państwa (*Rzeczpospolitej Obojga Narodów, Polski, Ojczyzny*) (Speičytė, 2016, s. 279). Więc gdy Skirmunttówna pisze o zachowanej przez szlachcica więzi ze swoim narodem, to ostatnie pojęcie używane jest najprawdopodobniej nie w nowoczesnym, nacjonalistycznym znaczeniu. To samo odziedziczone słownictwo widzimy w tekście skierowanym do „Litwy" autorstwa krajowca Michała Römera (Mykolas Römeris). Pisze on o współobywatelach, których łączy wspólna ziemia. Wydaje się, że i sam Dowojna-Sylwestrowicz zapożyczał pojęcia z dziewiętnastowiecznego słownika, charakteryzując rozmaite grupy *Litwinów.* Na ścisły związek stosowanych etnonimów i nadawanych im znaczeń wskazuje również fakt, że wraz z radykalizowaniem się wymagań stawianych szlachcie, coraz mocniej podkreślana jest „chłopskość" litewskiego ruchu narodowego. Kiedy zaczyna się sądzić, na przykład w pracach Jonasa Šliūpasa, że szlachty nie da się zmienić w prawdziwych *rodaków,* chłopi zaczynają być utożsamiani nie tylko z *narodem litewskim,* ale też z całą *Litwą.*

Autorka monografii nie zwraca uwagi, że w rozważaniach na temat *ich/szlachty,* w nieunikniony sposób pojawiają się też *my/członkowie nowoczesnego społeczeństwa litewskiego.* Wizja integracji szlachty zależała bowiem od tego, jak definiowany był termin *Litwin,* co oznaczały pojęcia *Litwa* i *naród litewski.* Ścisły związek pojęć *Litwin* i *Polak,* a nawet ich wzajemna zależność, były oczywiste, co widać chociażby w sformułowanych przez Jonasa Basanavičiusa żądaniach wobec szlachty, by zrezygnowała z planów przywrócenia Rzeczpospolitej Obojga Narodów, bo tylko odrzuciwszy „głupie ideały Polaków", jej przedstawiciele mogą stać się „dobrymi Litwinami". Co prawda Mastianica wspomina, że w retoryce Basanavičiusa litewskość ma „polityczny, językowy i kulturowy charakter", jednak takie stwierdzenie wydaje się zbyt ogólne, by można było określić, jaka jest konkretna zawartość tego etnonimu. Wydaje się, że pod koniec XIX wieku *dobry Litwin* to taki, który nie kultywował marzeń o wskrzeszeniu wspólnego państwa polsko-litewskiego. Na przełomie wieków kwestia ta zaczęła się coraz bardziej radykalizować – szlachta mogła/musiała wybierać, czy chce być *dobrymi Litwinami* czy *odszczepieńcami. Polak* zaś jest w tych rozważaniach tym, który myśli „po polsku", pielęgnuje w sobie polskie ideały narodowe, to znaczy popiera polski ruch narodowy. Takiemu rozumieniu terminu *Polak*

odpowiadałaby definicja używanego przez Miknysa i Staliūnasa pojęcia *Polaka na Litwie*: zdaniem badaczy przedstawiciele tej grupy utożsamiali się z nowoczesnym narodem polskim (rozumianym etnolingwistycznie).

Analizując i komentując teksty, autorka monografii skupia się niekiedy tylko na najważniejszej ich myśli, pomija zaś nie mniej istotne odwołania geograficzne czy historyczne. Na przykład w odezwie Litewskiej Partii Demokratycznej do właścicieli dworów, wydrukowanej w 1905 roku w czasopiśmie „Varpas" [„Dzwon"], mowa jest o tym, że ci, którzy odcinają się od narodu litewskiego, muszą iść „za Niemen, do właściwej Polski" – czyli Niemen staje się granicą oddzielającą dwa narody, a nawet dwie różne ideologie, a całe Zaniemenie „przyznane zostaje" Polsce? Podobnie w wierszu Dowojny-Sylwestrowicza *Lietuva ir jos sūnūs* [Litwa i jej synowie], opublikowanym w 1885 roku w pierwszym numerze czasopisma „Aušra", mowa jest o książętach Olgierdzie i Giedyminie (a zatem o okresie Wielkiego Księstwa Litewskiego sprzed unii), a w artykule *Musu knigos* [Nasze książki] wspomina się dawną chwałę Litwy, jej wielkość i zasięg. Wydaje się więc, że – przynajmniej na etapie „Aušry" – Litwa była przez Dowojnę-Sylwestrowicza utożsamiana z Litwą przedunijną lub z Wielkim Księstwem Litewskim. Jeśliby uznać tę interpretację za uprawnioną, to późniejsze teksty autora świadczyłyby o ewolucji jego „wyobraźni przestrzennej" w kierunku pojmowania Litwy w ujęciu etnograficznym.

Ważnym, choć pozostającym na marginesie, aspektem rozprawy jest formowanie się koncepcji *mniejszości narodowych.* Problem integracji polskojęzycznej szlachty łatwo możemy bowiem interpretować jako zamianę części społeczeństwa, jeszcze w połowie XIX wieku postrzegającej się jako obywatele wspólnej ojczyzny, w mniejszość narodową. I tak oto krajowiec Hipolit Korwin-Milewski (Ipolitas Korvinas-Milevskis) jeszcze w 1910 roku mówi o trzech głównych narodach zamieszkujących Litwę – Litwinach, Białorusinach i Żydach, z czego wynika, że ani Białorusini, ani Żydzi bynajmniej nie są tu traktowani jako mniejszość. Jak wskazuje badanie, w rozważaniach nad statusem szlachty coraz częściej pojawiają się inne grupy narodowościowe. Na przykład w 1906 roku, w propozycji przeklasyfikowania szlachty, zostaje ona zaliczona do *obcych,* razem z członkami innych narodów: Żydami, Rosjanami, Niemcami. W podpisanej przez przedstawicieli drobnej szlachty (np. Landsbergis-Žemkalnisa, Dowojnę-Sylwestrowicza, Sofiję Pšibiliauskienė) nieopublikowanej odezwie z 1905 roku mowa jest o tym, że za Litwinów mogą się uważać tylko ci szlachcice, którzy uznają język litewski za główny na Litwie. Wszyscy inni nazywani są „uzurpatorami" i cudzoziemcami. Do tej kategorii trafia nie tylko polskojęzyczna szlachta, ale też Niemcy i Żydzi. Dopóki powstawały projekty „przywrócenia" Litwie szlachty, traktowanej jako tymczasowo oderwanej od narodu litewskiego, musiała być ona uznawana za „swoją" – za równowartościową część społeczeństwa. Nasuwa się zatem pytanie, w którym momencie osoby polskojęzyczne (nie tylko szlacheckiego pochodzenia) stają się mniejszością narodową. Czy nie wtedy, kiedy rezygnuje się

z planów ich zintegrowania i kiedy za podstawę litewskiego społeczeństwa zaczyna się uważać chłopstwo? Widać wyraźnie, że wraz ze słabnięciem tendencji integracyjnych szlachta coraz częściej zaczyna być określana mianem *przybyszów*, *odszczepieńców* czy nawet *obcych*. Na radykalną zmianę w postrzeganiu tematu (w stosunku do XIX wieku) wskazuje propozycja, by nie dzielić polskojęzycznej szlachty na endecję i krajowców, tylko nazywać ich po prostu „wszechpolakami". Jak dowodzą reakcje niektórych przedstawicieli szlachty, to określenie bardzo ich dotykało, bo prawdopodobnie wprowadzenie tego nowego terminu oznaczało odmowę uznania tożsamości Polaków z Litwy oraz specyfiki ich samoświadomości jako znacząco różniącej ich od Polaków z Królestwa Polskiego. W 1909 roku Dowojna-Sylwestrowicz, wymieniając szlachtę jako *obywateli kraju* i mieszkańców Litwy, zachęcał, by wybrać drogę tolerancji. Widać, tolerancja potrzebna jest wtedy, kiedy polskojęzyczna szlachta zaczyna być postrzegana jako mniejszość narodowa, to znaczy kiedy traci status równoprawnego partnera/członka społeczeństwa.

Praca Olgi Mastianicy pokazuje, że w tym samym okresie mogły konkurować ze sobą rozmaite wizje „przywrócenia" szlachty. Zaletą monografii jest to, że autorka dużo uwagi poświęca na przedstawienie różnych opinii panujących w tym samym okresie lub na łamach tego samego czasopisma czy też w gronie osób należących do tej samej frakcji politycznej. Problem jednak w tym, że wtedy rozmywa się obraz całości. Po przeczytaniu monografii ma się wrażenie intensywnego polifonicznego szumu, z którego nie wyłania się główna linia melodyczna. A czy rzeczywiście tak było? Byłabym skłonna sądzić, że w prasie w określonym momencie historycznym mimo wszystko pewne idee eksponowane były jako dominujące, polemika zaś czy głosy sprzeciwu funkcjonowały w tle. Z powodu tej polifoniczności tekstu trudno jest śledzić, jak zmieniały się podstawowe założenia. Jeśli nawet zmiana ta zostaje gdzieniegdzie zasygnalizowana, to jednak praca nie przybliża w wystarczający sposób ewolucji głównych tendencji ideologicznych.

W kontekście całej monografii, a w szczególności rozdziału poświęconego czasopismu „Litwa", pojawia się pytanie o dynamikę zmiany poglądów samego Dowojny-Sylwestrowicza, jego redaktora. Na ile odzwierciedla ona ogólne tendencje litewskiego ruchu narodowego względem szlachty? Jak zauważa Mastianica (Mastianica, 2016, s. 170), w 1913 roku Dowojna-Sylwestrowicz zaczął się dystansować od radykalnych wymagań stawianych szlachcie, twierdząc, że od szlachty można wymagać tylko postawy obywatelskiej, to znaczy pracy i poświęcenia dla dobra kraju. Być może Dowojna-Sylwestrowicz zbliża się tym twierdzeniem do postawy krajowców, którzy kładli nacisk na świadomość obywatelską i utożsamianie się z „krajem" jako wspólną przestrzenią polityczną i kulturową. Dla tej postawy zaś zagadnienie języka nie było kluczowe. Znaczące jest, że w korespondencji pisanej w ostatnich latach pełnienia funkcji redaktora, Dowojna-Sylwestrowicz wybierał język polski. Mogłoby to dowodzić, że nie był to człowiek, który patrzy z zewnątrz i tworzy „projekty" –

„problem szlachty" dotyczył go osobiście, sięgał fundamentów jego własnej świadomość narodowej i jego życiowych wyborów.

Dienoraštis [Dziennik] Dowojny-Sylwestrowicza, opracowany zgodnie z wszelkimi tekstologicznymi wymogami stawianymi tego typu publikacjom, może właśnie pomóc prześledzić przemiany, jakie zachodziły w samoświadomości autora. Poświęcona analizie języka Dowojny-Sylwestrowicza przedmowa autorstwa Jurgity Venckienė (Venckienė, 2020, ss. 83–106) ukazuje, jak tendencje rozwoju języka ogólnolitewskiego wpływały na styl pisania konkretnej osoby. Wspominane w *Dzienniku* wydarzenia, ich kontekst kulturalny i społeczny są z kolei skrupulatnie i wyczerpująco przedstawione w przedmowie Olgi Mastianicy-Stankevič: *Mieczysław Dowojna-Sylwestrowicz i jego „Dziennik"* (Mastianica-Stankevič, 2020, ss. 11–82). Można w niej znaleźć nie tylko dogłębnie przebadaną biografię Dowojny-Sylwestrowicza, z której wyłania się obraz losów zaangażowanego w ruch narodowy i usiłującego się utrzymać z działalności *stricte* zawodowej człowieka, ale także historię jego rodu i rodziny. Szczególnie trafnie zostaje tu ukazana samoświadomość szlachcica z połowy XIX wieku, na której kształtowanie niezwykle silny wpływ miała polskojęzyczna literatura romantyczna. Mając więc przed oczyma cały ten kontekst, możemy lepiej zrozumieć, jak dawna szlachecka tożsamość obywatelska przekształciła się w nowoczesną litewską, co ta ostatnia przejęła z wcześniejszej i co nie zostało w nią włączone. Pozwala to też uświadomić sobie specyfikę tożsamości całego starszego pokolenia litewskiej inteligencji.

Jak wynika z tekstów zamieszczanych w czasopiśmie „Litwa", przedstawiciele szlachty, których samoświadomość narodowa uległa zmianie, zachęcani byli, by o tym przełomie wypowiadać się publicznie. Choć takich świadectw „nawrócenia się" na litewskość pod koniec XIX i na początku XX wieku krążyło sporo, za jedno z pierwszych uważa się wyznanie Vincasa Kudirki, w którym opisuje on, jak wrócił do języka litewskiego (Kudirka, 1893, s. 34). Za publiczne literackie świadectwo powrotu do litewskości młodej szlachcianki uznawana jest wspominana już opowieść *Viktutė* Šatrijos Ragany. Podobnie dziennik Dowojny-Sylwestrowicza traktowany jest przede wszystkim jako manifestacja polityczna, a nie egodokument o charakterze osobistym. Olga Mastianica-Stankevič słusznie zauważa, że pisanie dziennika autor uważał za „wyraz litewskiej aktywności społecznej". Dlatego też wśród zamieszczonych w dzienniku wpisów prawie nie ma informacji z życia prywatnego, jednym zdaniem i bez emocjonalnych eksplikacji wspomniana zostaje śmierć brata, równie „chłodnym" faktem stają się w dzienniku odwiedziny u żony w Druskiennikach. Choć, zdaniem autorki monografii, podróż ta była dla Dowojny-Sylwestrowicza niezwykle ważna, bo stanowiła próbę poprawienia podupadłych stosunków małżeńskich. Poza utrwaleniem stanu osobistej świadomości narodowej dziennik spełniał też funkcję kroniki ważnych zdarzeń z tego okresu. Jest tu mowa na przykład o pracy w redakcjach gazet „Vilniaus žinios" [„Wiadomości Wileńskie"] i „Kurier Litewski",

wspomniany zostaje Wielki Sejm Wileński, spotkania Litewskiego Towarzystwa Naukowego (lit. Lietuvių mokslo draugija), szczegółowo opisywane są wszelkie komplikacje związane z wydawaniem czasopisma „Litwa". W dzienniku przewijają się też nazwiska kluczowych postaci litewskiego ruchu narodowego: twórca języka ogólnolitewskiego Jonas Jablonskis, dramaturg Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis, prowadząca litewską księgarnię Marija Piaseckaitė-Šlapelienė i wielu innych. Dowojna-Sylwestrowicz był w pełni świadomy faktu, że żyje w niezwykle ważnym dla narodu litewskiego momencie, dlatego zaczął dokumentować wszystko, co widział, w czym uczestniczył. Znaczące jest, że pierwsze wpisy dziennika datowane są na jesień 1904 roku, podczas gdy wiosną tego samego roku (dokładnie 14 marca 1904 roku) zniesiony został zakaz druku litewską czcionką. Dlatego też niemało miejsca autor dziennika poświęca właśnie opisaniu tego historycznego wydarzenia, jego utrwaleniu.

Jak podkreśla Olga Mastianica-Stankevič, dziennik stanowi ważne świadectwo pomagające uświadomić sobie samopoczucie osób starszego pokolenia, które włączyły się w litewski ruch narodowy jeszcze w czasach „Aušry". Można odnieść wrażenie, że tylko szlachta, która wciąż zachowała dawną świadomość obywatelską, wytrzymała starcie z przedstawicielami nowoczesnego litewskiego ruchu narodowego młodego pokolenia. W dzienniku pojawia się wzmianka, że autor przez przypadkowo spotkanego na ulicy młodego radykała został kiedyś nazwany „szpiegiem". Warto jednak zaznaczyć, że podobne poczucie światopoglądowego rozminięcia się z młodym pokoleniem opisane zostaje też w poemacie *Jaunoji Lietuva* [Młoda Litwa] (1907) Maironisa. W finałowej pieśni poematu mowa jest o niemożności porozumienia się starego i młodego pokolenia: starsi nie znajdują dla siebie miejsca w społeczeństwie, a młodzi postrzegani są przez nich jako ci, którzy burzą wszystko, co wcześniejsze pokolenia zbudowały. *Dzisiejsza młodzież* jawi się ówczesnym bohaterom jako zbyt mało zaangażowana patriotycznie. Tak, jak wielu przedstawicieli starszej generacji, Dowojna-Sylwestrowicz bardzo przeżywał upadające inicjatywy społeczne i rozpad rodziny: te niepowodzenia mocno odbiły się na jego zdrowiu i poskutkowały „zszarpanymi nerwami". Warto wspomnieć, że na słabe nerwy skarżył się także Jablonskis (jego problemy z chodzeniem interpretowane były właśnie jako rezultat choroby nerwowej), na tajemniczą chorobą nerwów cierpiał też Kazimieras Jaunius, a Gabrielė Petkevičaitė jeździła się leczyć na nerwy do Warszawy. W autobiografii Jonasa Basanavičiusa również pełno jest wzmianek o różnego rodzaju dolegliwościach na tle nerwowym.

Jednak Dowojnę-Sylwestrowicza bolały nie tylko nieporozumienia z przedstawicielami młodej litewskiej inteligencji. Podobnie nierozumiany czuł się przez członków swojej warstwy społecznej – w dzienniku opisane zostały różnego rodzaju starcia z niepopierającymi działań nowoczesnego litewskiego ruchu narodowego polskojęzycznymi szlachcicami. Jednak najbardziej bolesną część biografii tej postaci, co również ma swoje odbicie na kartach dziennika, stanowią relacje z członkami

najbliższej rodziny. Nieudane próby Dowojny-Sylwestrowicza, by utrzymać rodzinę z działalności ściśle zawodowej (duże nadzieje pokładał w pracy w pierwszym legalnym litewskim piśmie „Vilniaus žinios") skonfliktowały go z żoną, a nawet z dziećmi, które nie popierały obranej przez ojca drogi. Symboliczne jest to, że dziennik rozpoczyna się wpisami dotyczącymi faktów społecznych, a w ostatnim wpisie zrelacjonowane zostaje spotkanie autora z żoną na prospekcie Gieorgijewskim (obecnie Giedymina) i ich rozmowa o dzieciach przed ostatecznym rozstaniem małżonków. Wskazywałoby to na niejednoznaczność opublikowanego tekstu. Choć na początku pisany był jako wyraźna manifestacja polityczna, to wraz z upadkiem kolejnych popieranych przez autora inicjatyw politycznych i kulturalnych, uwaga skupia się na życiu osobistym. Jednak i tu Dowojna-Sylwestrowicz nie doczekał się zrozumienia.

Przedstawione w recenzji książki stanowią istotny wkład w badania nad tym, jak zmieniała się sytuacja litewskiej szlachty na przełomie XIX i XX wieku. Monografia ukazuje szerokie spektrum tworzonych przez członków litewskiego ruchu narodowego idei, jak włączyć szlachtę w nowoczesne litewskie społeczeństwo. Omawiany okres – od ukazania się pierwszego litewskiego czasopisma do wybuchu I wojny światowej – jest niezwykle istotny dla zrozumienia ewolucji tych idei: od momentu, kiedy szlachta przedstawiana jest jeszcze jako ważna część projektowanego nowoczesnego społeczeństwa, do stanu, gdy zaczyna się ją określać mianem *odszczepieńców* czy *obcych*. *Dziennik* Dowojny-Sylwestrowicza nie tylko ukazuje ten proces „od podszewki", dokumentuje też osobistą historię konkretnej osoby, mocno zaangażowanej w tworzenie wizji integracji szlachty. Historia ta staje się niezwykle ważnym świadectwem sukcesów i niepowodzeń tych „projektów".

Tłum. Joanna Tabor

Bibliografia

Davainis-Silvestraitis, M. (2020). *Dienoraštis: 1904–1912* (O. Mastianica-Stankevič & J. Venckienė, Red.). Lietuvos istorijos institutas.

Kudirka, V. (1893). Tėvynės varpai. *Varpas*, *1893*(3), 34.

Mastianica, O. (2016). *Bajorija lietuvių tautiniame projekte (XIX a. pabaiga–XX a. pradžia)*. Lietuvos istorijos institutas.

Mastianica-Stankevič, O. (2020). Mečislovas Davainis-Silvestraitis ir jo *Dienoraštis*. W M. Davainis-Silvestraitis, *Dienoraštis: 1904–1912* (O. Mastianica-Stankevič & J. Venckienė, Red.; ss. 11–82). Lietuvos istorijos institutas.

Miknys, R., & Staliūnas, D. (2013). Lenkų ir lietuvių konfliktas XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje: Senų koncepcijų atgimimas. W A. Bumblauskas & G. Potašenko (Red.),

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: Tautų atminties vietos (ss. 173–184, 255). Vilniaus universiteto leidykla.

Speičytė, B. (2016). *Gente lithuanus, natione polonus?* Tapatybės žodynas XIX a. vidurio Lietuvoje. *Prace Bałtystyczne*, *6*, 275–289.

Venckienė, J. (2020). Mečislovo Davainio-Silvestraičio lietuvių kalba. W M. Davainis-Silvestraitis, *Dienoraštis: 1904–1912* (O. Mastianica-Stankevič & J. Venckienė, Red.; ss. 83–106). Lietuvos istorijos institutas.

Od idei do osobistej historii

R e c e n z j a

Olga Mastianica, *Bajorija lietuvių tautiniame projekte (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, 198 ss.

Mečislovas Davainis-Silvestraitis, *Dienoraštis: 1904–1912: Bibliotheca Archivi Lituanici 11*, red. Olga Mastianica-Stankevič, Jurgita Venckienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020, 287 ss.

Streszczenie

W niniejszej recenzji przedstawione zostaną dwie ściśle ze sobą powiązane książki. W monografii Olgi Mastianicy zatytułowanej *Bajorija lietuvių tautiniame projekte (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)* [Szlachta w litewskim projekcie narodowym (na przełomie XIX i XX wieku)] analizowane są rozmaite projekty włączenia szlachty w wizję nowoczesnego państwa litewskiego, powstałe w okresie litewskiego odrodzenia narodowego – od momentu ukazania się pierwszego nielegalnego litewskiego czasopisma „Aušra" [„Jutrzenka"] (1883–1886) aż do wybuchu I wojny światowej. Drugą omawianą publikacją jest opracowany przez Olgę Mastianicę-Stankevič i Jurgitę Venckienė *Dziennik* Mieczysława Dowojny-Sylwestrowicza (Mečislovas Davainis-Silvestraitis). Dowojna-Sylwestrowicz (1849–1919), który w działalność litewskiego ruchu narodowego zaangażował się jeszcze w drugiej połowie XIX wieku, na swoim przykładzie chciał udowodnić, że możliwe jest ponowne „zlitewszczenie" polskojęzycznej szlachty. Był redaktorem wydawanego po polsku czasopisma „Litwa" (1908–1914), którego głównym odbiorcą była właśnie polskojęzyczna litewska szlachta.

Słowa kluczowe: litewski ruch narodowy; szlachta; Mieczysław Dowojna-Sylwestrowicz; dziennik

From Ideas to Personal History

R e v i e w

Olga Mastianica, *Bajorija lietuvių tautiniame projekte (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)* [The Nobility in the Lithuanian National Project (Late 19th – Early 20th Centuries)], Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, 198 pp.

Mečislovas Davainis-Silvestraitis, *Dienoraštis: 1904–1912* [Diary, 1904–1912], *Bibliotheca Archivi Lituanici 11*, ed. Olga Mastianica-Stankevič, Jurgita Venckienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020, 287 pp.

Abstract

This review presents two books that are closely related. The study by Olga Mastianica entitled *Bajorija lietuvių tautiniame projekte (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)* [Nobility in the Lithuanian National Project (Late 19th – Early 20th Centuries)] analyses the projects of including the nobility into the vision of modern Lithuania that were proposed from the publication of the first Lithuanian newspaper, *Aušra* [Dawn] (1883–1886), until the beginning of the First World War. The other book under discussion is the diary of Mečislovas Davainis-Silvestraitis, edited by Olga Mastianica-Stankevič and Jurgita Venckienė. Davainis-Silvestraitis (1849–1919), who was engaged in the Lithuanian national movement in the second half of the nineteenth century, wanted to display by his own example that it was possible to "re-Lithuanise" the Polish-speaking nobility. He was the editor of the magazine *Litwa* [Lithuania] (1908–1914), which was published in Polish and the main audience of which was the Polish-speaking nobility of Lithuania.

Keywords: Lithuanian national movement; nobility; Mečislovas Davainis-Silvestraitis; diary

Dr Ramunė Bleizgienė, Senior Research Fellow at the Departement of Modern Literature, Institute of Lithuanian Literature and Folklore (Vilnius, Lithuania); PhD thesis – 2009, Vilnius University and the Institute of Lithuanian Literature and Folklore; author of one book and over twenty scholarly articles and reviews. Her academic interests include the history of women's writing, cultural history of the late nineteenth and early twentieth centuries, and history of emotions.

Bibliography (selected): *Privati tyla, vieši balsai: moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje–XX amžiaus pradžioje* [Private silence, public voices: Women's identity dynamics in the late 19th and early 20th centuries], Vilnius 1990; Emocijų istorijos tyrimų kelias: Peterio ir Carol Stearnsų, Barbaros Rosenwein ir Williamo Reddy teoriniai modeliai [Studying the history of emotions: The theories of Peter and Carol Stearns, Barbara Rosenwein, and William Reddy], *Colloquia* 34, Vilnius 2015, 13–37; Pasaulio ir asmens jausminiai ryšiai Žemaitės kūryboje [Sensual relationship between the individual and the world in the literary fiction by Žemaitė], *Tautosakos darbai* [Folklore Studies] 51, Vilnius 2016, 88–111; Džiaugsmai visoki XIX a. vidurio ir XX a. pradžios lietuviškuose vadovėliuose [Various forms of joy in Lithuanian textbooks from the middle of the 19th – beginning of the 20th century], *Tautosakos darbai* [Folklore Studies] 60, Vilnius 2020, 132–165; Cultivation of new readers in the early criticism of Žemaitė's works (1895–1915), in: A. Kučinskienė, V. Šeina, & B. Speičytė (eds.), *Literary canon formation as nation-building in Central Europe and the Baltics: 19th to early 20th century*, Leiden and Boston 2021, 273–294.

Correspondence: Ramunė Bleizgienė, Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Vilnius, e-mail: rbleizgiene@gmail.com

Support of the work: This work was supported by core funding for the statutory activity of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

Competing interests: The author declares that she has no competing interests.

Publication history: Received: 2021-10-28; Accepted: 2022-06-27; Published: 2022-12-31